

Отримані результати дослідження часу моторної реакції з урахуванням індивідуальних та гендерних особливостей можуть бути використані для розрахунку та екстраполяції поведінки особистості у різних видах діяльності. Використання експериментальних даних дозволяють враховувати індивідуально-психологічні особливості в роботі психолога-практика та в педагогічній діяльності.

Бібліографічні посилання

1. **Бойко Е. И.** Время реакции человека / Е. И. Бойко. – М. : Медицина, 1964. – 438 с.
2. **Брагина Н. Н.** Функциональные асимметрии человека / Н. Н. Брагина, Т. А. Доброхотова. – М. : Медицина, 1981. – 288 с.
3. **Ильин Е. П.** Дифференциальная психофизиология / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2001. – 464 с.
4. **Райгородский Д. Я.** Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учеб. пособ. / Д. Я. Райгородский. – Самара : Изд. Дом «БАХРАХ-М», 2002. – 672 с.
5. **Приснякова Л. М.** Нестационарная психология : моногр. / Л. М. Приснякова. К. : Дніпро, 2001. – 255 с.
6. **Слободянюк Л. И.** Количественные критерии психологического описания мнемических процессов : дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук : 19.00.01 «Общая психология, история психологии» / Л. И. Слободянюк. – К., 2001. – 176 с.
7. Современная психология : спр. рук-во. – М. : Инфра-М, 1999. – 688 с.
8. **Членов Л. Г.** Леворукость / Л. Г. Членов // БМЭ, 1960. Т. 15.
9. **Цуканов Б. И.** Фактор времени и природа темперамента / Б. И. Цуканов // Вопр. психологии. – 1988. – №4. – С. 129–136.
10. **Цуканов Б. И.** Время в психике человека : моногр. / Б. И. Цуканов. – О. : Астро-Принт, 2000. – 220 с.
11. **Ранова Е. Е.** 5-th Intern. Interdisciplinary Scientific-practical School-conference “Modern problems of Science and Education” Materials of the Conference / Е. Е. Panova. – April 28-May 9, 2005. Kharkiv 2005.

Надійшла до редколегії 12.05.2011.

УДК 159.923.32

Є. М. Калюжна, А. М. Вовна

Запорізький національний університет

ДОБРОЧЕСНІСТЬ І МОРАЛЬНІСТЬ: СПРОБА РЕІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОНЯТЬ

Розглянуто поняття доброчесності як найвищого рівня свідомості людини в контексті його співвіднесення з поняттям моральності. Особлива увага приділена тим соціальним явищам, які стримують бажання людини досягти досконалості. Указано психологічні причини насилля і жорстокості, а також шлях їх подолання за умови направленості цілей суспільства на розвиток волі кожної людини.

Ключові слова: етика, моральність, відчуження, бажання, воля, мистецтво, цілісність, доброчесність, мудрість.

Рассмотрено понятие нравственности как наивысшего уровня сознания человека в контексте его соотношения с понятием моральности. Особое внимание уделено тем социальным явлениям, которые сдерживают желание человека достичь совершенства. Указаны психологические причины насилия и жестокости, а также пути их преодоления при условии направленности целей общества на развитие воли каждого человека.

Ключевые слова: этика, моральность, отчуждение, желание, воля, искусство, целостность, нравственность, мудрость.

The concept of morality is examined in the article, as the greatest level of consciousness of man. The special attention is spared to those social phenomena that restrain the desire of man to fulfil oneself. Psychological reasons of violence and cruelty, and also ways of their overcoming, are indicated, on condition of orientation of aims of society on development of will of everybody.

Key words: ethics, morality, alienation, desire, will, art, integrity, morality, wisdom.

Світ людей, а саме суспільство, ніколи не було ідеальним; прагнуло до досконалості, але ніколи не було таким. І все ж таки, людство здатне створювати ідеалістичні повчання, мати своїх ідолів, богів, лідерів, героїв і геніїв, які є цінністю і багатством цього суспільства. Щоб зберігати і захищати свої цінності і багатство, будь-яка суспільна ідеологія створює свою етичну систему. Ця система охоплює культурні традиції і суспільно-правові норми, де перші є суть мораль, а другі – закон. Але ідеали занепадають, у богах зневірюються, геніїв зневажають, руйнують пам'ятники колишнім лідерам і героям. У таку суспільну кризу ціла нація, або її «національний характер» [3], поводить себе так, як її окремий індивід, а саме, користуючись притаманною лише людині уявою, починає ідеалізувати далеке минуле або майбутнє, де людство, нібито, досконале. Про минуле люди схильні жалкувати, на майбутнє – надіятися, підкоряючися волі афектів, щоб зберегти те, що мають. Але афекти людської психіки не піддаються консервації. Як установки поведінки, вони не схильні до постійності і стають звичками лише як симптоми психічних захворювань. Психіка бунтує, коли її присипляють. Заборона на прояв бодай одного, притаманного людині афекту, призводить до втрати сенсу іншого, – так втрачається людяність.

Конфлікт між тими, хто тужить за минулим і тими, хто марить майбутнім, а також неспроможність суспільства на часі подолати всезростаючий рівень агресії, насилля і жорстокості, користуючись «повчальною» мораллю і «гуманним» законом, викликає запитання: чи не подавляє вибраний шлях, у межах існуючої моралі і закону, *духовний* розвиток людини; чи не стримує еволюцію людини хиткими нормами *добра і зла* (*курсив наші. – Є. К., А. В.*)?

Торкнувшись поняття духовності в людині, наука психологія шукає шляхи до неї через усі сфери її життя і діяльності. І якщо ми подивимося на людину з висоти цілої нації, то зможемо побачити, хоча б у грубих рисах, взаємне наслідування як моральних, так і духовних цінностей. Згідно із цим, цінності нації змінюються зі зміною цінностей окремого її індивіда, але не навпаки: окремий індивід може не розділяти цінності нації. Власне, ще К.Г. Юнг акцентував увагу на тому, що зміни нації починаються зі зміни одного її індивіда [12, с. 28]. Тут принципи аналітичної психології, парадигму якої ми наслідуємо, співпадають із поглядами на етику і мораль англійського філософа Г. Спенсера, нідерландського філософа Б. Спінози та філософа без громадянства Ф. Ніцше. Основні ідеї, принципи і визначення цієї плеяди знайшли свій відголосок у сучасній вітчизняній філософії (Г. О. Балл, В. А. Борисенко, Н. М. Вознюк, В. В. Навроцький).

Яку ж мету ми переслідуюмо у своєму дослідженні? Оскільки предметом аналітичної психології є людина з усією притаманною їй людяністю, ми прагнемо досягти усвідомлення того, що людина є завжди дещо більше, ніж відносні уявлення про те, що є людина, що таке ідеали, чим є добро і зло. А мораль і закон лише вказують на шляхи розвитку людства, прагнення до уявного ідеалу, але ніяк не на мету. Шлях ніколи не є метою.

Наша мета теж уявна, бо вона прихована надіями майбутнього, але мета не нав'язана фантазіями, а «притягнута» ідеєю. Вона полягає у прагненні людини до повної свободи (свободи від моралі, законів і забобон), а отже свободи і від забобон суспільства. Свобода – це та ж самодостатність. Чи можлива така надлюдина – Homo Super? – яка вийшла з лона, як з дому, не для того, щоб стати части-

ною чогось, а щоб стати цілим із тими частинами. Ідея філософії, де людина рівняється не на Бога, не на суспільні ідеали, а на саму себе, зачата у минулу епоху, ще й досі залишається вайлуватою [5, с. 47]. Що стосується науки про душу, то вона давно похитнула етичні норми. Але, на жаль, відкриття несвідомого і використання законів психіки у корисливих цілях призвело до того, що інструменти психології використовуються також, як механізми впливу і маніпуляції як широких мас, так і однієї людини. Таким чином, людина досі залишається рабом своїх афектів. Невже психологія перетворилася на *науку рабства* [8, с. 26] (*курсив наш. – Є.К., А.В.*)? Таке припущення може викликати хвилю невдоволення, заперечень і протестів. Передбачаючи їх, наведемо декілька фактів на доцільність існування висунутої гіпотези.

Від самого народження, немовля ще не відокремлює навколишній світ від себе. Усе його єство має єдиний потяг – це, нехай і неусвідомлене, бажання. Б. Спіноза виділяв три основних афекти, що є суттю всіх людських пристрастей і почуттів: задоволення, незадоволення і бажання [10, с. 479]. Не важко тепер уявити, що немовля має *волю* задовольняти своє бажання (*курсив наш. – Є.К., А.В.*). У такому разі, будь-яке непідкорення навколишнього світу волі немовляти, сприйматиметься ним як загроза його цілісності, що викличе і незадоволення, і страх, і агресію. Мати кладе немовля окремо від себе, воно починає кричати; пригортає до себе – заспокоюється. Коли немовля відчуває непорушність своєї цілісності – воно задоволене і спокійне. Порушення цілісності відчувається як незадоволення, що несе за собою напруження, агресію для волевиявлення. Очевидно, що процес волевиявлення завжди потребує напруження, щоб утримати те, що від'єднується від цілого (простіший приклад цьому гикавка і запор). Коли ж повернути втрачене не вдається, то ця надія змінюється відчуженням (блювання, пронос).

Приклад з немовлям чудово ілюструє роботу основних афектів. Тепер стає можливим відокремити суто людські бажання від стимулів або мотивів, якими суспільство збуджує індивіда, адаптує і інтегрує його у свої лави.

Наприклад, якщо ми визнаємо те, що паління – це не природна потреба людини, а появі цій згубній звичці передували зовнішні стимули, то змушені визнати, що і стимули, які пропагують згубність паління, теж є нав'язаними ззовні. Довкола дитини з цигаркою може бути повно застережної інформації, яка вказує на зв'язок між палінням і виникненням смертельних хвороб, але інтересом до першої затажки також послужила «отримана» інформація. Сама ж психіка керується принципами задоволення-незадоволення і бажанням досягти і якомога довше утримати один афект, одночасно уникаючи і позбавляючися протилежного афекту. Ще не розуміючи своїх бажань, можна приєднатися до бажань запропонованих і побачених. Таким чином, сигарета стає лише заміником якогось незадоволеного бажання, як пустушка для немовляти замість соска. У обох випадках істинне бажання залишається незадоволеним. Звідси і напруження, і прояви агресії. Але, чим старшою і вибагливішою стає людина, щоб обійти свої природні бажання, тим різноманітнішими стають і самі непрямі нагадування цих бажань про себе у вигляді уповільнення в розвитку. Не важко припустити, що неусвідомлене бажання, яке було замінене палінням, так і залишиться незадоволеним і підсвідомим, чим би його не заміной: комп'ютерними іграми, смачною їжею, випивкою, заміною роботи на іншу, нехай і більше оплачувану. Згідно із таким розвитком думок, боротьба з палінням тими ж засобами, якими воно стимулюється, наприклад, реклама, не призведе до затухання бажання палити. Стимулам ніколи не стати бажаннями. Паління або задовольняє бажання, або не задовольняє. У такому разі, можливим шляхом позбавлення від цієї згубної звички може стати незадоволеність від паління.

Що стосується неуспішності учнів то, на нашу думку, будь-яка мотивація до навчального процесу не буде успішною доти, поки освіта не стане бажанням са-

мого учня. Це можна виразити, наприклад, таким гаслом: оцінки мають здоганяти учня, а не учень оцінки. Отже, навчання має, по суті, бути таким самим виявом власної волі, як у немовляти при зберіганні своєї цілісності. Якщо ж учень не має волі самостійно вибрати свій навчальний план і, взагалі, планувати своє життя, то психологічне незадоволення спричинить зростання напруження, сумнівів, тривоги і страху, що неодмінно б призвело до гальмування розвитку індивіда, якби не ще один «хитрий» феномен людської психіки. Відрижка і пронос у немовляти перетворюються у свідомого індивіда на будь-яку агресивну форму поведінки. І таке волевиявлення, як ми вже бачили на прикладі немовляти, направлене не на утримання своєї цілісності, а вже на його відторгнення, відчуження. Як наслідок, повне відчуження призведе до руйнування цілісності індивіда. А дорослий індивід, який є членом суспільства, ідентифікує себе, як особистість, з усім тим, чим цю особистість наділяє і що від неї очікує суспільство. По суті, надії і мрії особистості – це надії і мрії суспільства; особистість окремо від суспільства не існує. Тут чітка аналогія особистості з немовлям. Коли з'являється розкол між особистістю і суспільством, починаються так звані конфлікти. Вітчизняний психолог-гуманіст Г. О. Балл чітко запримітив, що хоча інтереси і можуть бути у всіх однакові, проте, їхні перспективи можуть бути геть різними. А брак творчого розвитку, внутрішньої свободи і волі він бачив у бракованій самосвідомості, самоповазі й у довгому приниженні [2, с. 18]. Таким чином, невдала особистість стає ізгомом для свого ж об'єкта ідентифікації – суспільства. Задоволення бажань через особистість стають неможливими. Якщо додати тут слова К. Г. Юнга про те, що особистість – це шлях або прагнення до ідеалу, то, у нашому контексті, вона звучатиме таким чином [13, с. 198]. Якщо особистість, як шлях досягнення ідеалу, стає відчуженою для суспільства, то і ідеали в цій особистості будуть підлягати відчуженню. Можливо, що з цих же причин руйнуються держави, розпадаються сім'ї, одні люди виїждять за кордон, інші попадають на лаву підсудних і за ґрати, але є ті (таких більшість), хто бояться бути відчуженими, терплять і ковтають всі образи, віддають себе цілком, щоб тільки відчувати себе частиною чогось. З такої точки зору альтруїзм, як відмова від своїх інтересів заради чужих, є суть деструктивність. І якщо вітчизняна філософія протиставляє альтруїзм мізантропії [6; 7], де останній є відлюдником і ненавидить людей, то альтруїзм – це не лише відсторонення від себе, це ще й ненависть до себе самого.

Але, на думку Б. Спінози, не ненависть робить людей ворогами. Ворога породжують права [11]. Образи, насилля та жорстокість одних людей проти інших, якщо вони не є самозахистом і збереженням життя, в першу чергу, втрачають будь-який смисл. У філософії Г. Спенсера це означає лише одне: цілі цих злодіянь є суто соціальний фактор. Навіть підкорення собі іншої особистості обернені природним бажанням [9, с. 42]. У сучасній етиці насилля – це перший дзвіночок деморалізації суспільства [4, с. 236]. Воно (насилля) не потребує ілюстрацій. Ним сповнена не лише кривава історія людства, але й «гуманне» сьогодення. Мало того, насилля змогло перетворитися на мистецтво: виготовлення зброї, фільми жахів, комп'ютерні ігри, методи виховання та управління тощо.

Та все одно, повертаючися до психології, існує непорушний факт. Він полягає у тому, що люди сприймають смак життя лише почуттями і переживаннями [5, с. 47]. А якщо до цього додати, що моральна свідомість особистості – це відтворення її індивідуальної свідомості, то невдоволення мораллю суспільства є ніщо інше як невдоволення своєю моральністю.

Моральність – це не лише уявлення про добро і зло; не лише право добра чинити насильство над злом, це право добра підкорити собі зло. Моральність – це підкорення чужій волі [6]. Вона досягається шляхом впливу на свідомість людини через уяву норм і законів, які містять заборони і настанови, встановлюючи єдине допустиме поле діяльності. А нам тепер добре відомо, що будь-який індивід

від народження володіє своєю волею. Воля чинити на власний розсуд – це невинність, розсудливість, доброчесність, мудрість. Так, вбивати людину є нерозсудливо, але, якщо у правовому законі написано за що її можна вбити, то мораль таким чином виправдовує вбивство. Те ж саме можна сказати про кровопролитну війну [4]. Що ж стосовно згаданого нами рабства, то експлуатація людей *заборонена* законом, але ж той самий закон може передбачати пункти, за якими людині, знову ж таки, *дозволено* свідомо себе експлуатувати (*курсив наш.* – С. К., А. В.). Як видно, заборона, так само як і дозвіл, є лише нормовані обмеження. А будь-які обмеження, як ми вже дослідили, призводять до гальмування творчого розвитку, зростання невдоволення, страху, агресії, насилля і жорстокості. Усе це можна зустріти у сучасному суспільстві. Проблема ж здається очевидною: приймаючи сторону моральності, ми ховаємо, ніби в тінь, те, що вона не визнає і забороняє. За аналогією це звучить так: дозволяючи добру діяти вдень, мораль тим самим дозволяє злу діяти вночі.

Якщо мораль може навчити, що добру робити зі злом, тоді що робити з самим добром? Чинити правильно, незважаючи ні на моральні норми, забобони і норми, ні на складність життєвих обставин, покликана доброчесність (рос. – нравственность, англ. – morality). Синонімічний ряд цього поняття досить широкий, а за його етимологією можна відшукати чітке визначення. Так, доброчесність – це ще й невинність, або цнота, що означає цілісність, неподільність, безпричинність. Усе це повертає нас у невинне дитинство і наш приклад про немовля, яке, ще не керуючись моральністю, чинить згідно свого природного бажання жити. З чого ми виводимо, що життя – це найвища цінність доброчесності. Те, що стимулює, розвиває життя у всіх його проявах, ми і схильні вважати мудрістю.

Доброчесність – це і тілесна, і душевна чистота разом. Як наслідок, розвитку підлягає вся сутність живої істоти. А все живе, як ми розуміємо, живе бажанням жити. Стосовно суто психологічного моменту, розвиток особистості також передбачає розкриття та реалізацію її творчого потенціалу. Якщо ж моральність розуміє під цим розвитком лише розвиток у межах закону, дотримування лише певних правил, норм і установок, то особистість є цілісною лише в цих обмеженнях і має право всебічно розвинути, але до певної грані, визначеної і прийнятої для моралі. Мораль регулює поведінку людей, згідно прописаного плану, для гармонійного існування суспільства, де особистість лише його частина. А от доброчесність також прагне до цілісності, але цілісності, так би мовити, з усім світом, як із самим собою.

Хто ж така моральна і доброчесна людина? Ось же вона, перед нами! Постає її нагадує за формою музичний інструмент, досконаліший за будь-який пристрій. Інструмент цей однострунний. І інструмент цей хоче звучати. Ця аналогія, де інструментом є людина, а струною – її психіка, породжує нові силогізми. Людина – це мистецтво, оволодіти яким слід так само, як і будь-яким іншим видом мистецтва. І милозвучність звучання цього інструменту буде залежати від того, як натягнута його струна і які композиції він виконує. Композиція – це синонім доброчесності, де побудова художнього твору рівна побудові людиною своєї свідомості та життя, зумовлена змістом, характером і призначенням; також це сприйняття у композиції самого твору, а людиною – свого життя. І з висоти всієї нації це означатиме усвідомлення своєї історії, свого буття.

То чи можливе таке суспільство, яке, як і кожен його громадянин, керується доброчесністю і мудрістю? Звичайно ж, так. Таке безпринципне суспільство називається ліберальним, тобто вільним. І конфлікти в такому суспільстві виникають не як негативне явище, а як прискорювач розвитку, оскільки тут бажання людей поєднуються в єдину композицію. Тому такому суспільству немає сенсу обмежувати волю своїх громадян. А людина, яка не відчуває обмежень ззовні, починає керуватися власною свідомістю, що, звісно ж, розвиває самосвідомість і, як наслідок, доброчесність і життєву мудрість.

Але там, де панівний клас постійно обмежує волю громадян, які свідомо підкорилися моральним нормам, законам і установкам поведінки, перетворюючи таким чином їхню волю у сумнів, конфлікти виникають через подавлені бажання. Це, як ми вже дослідили, викликає зайву агресію, насилля і жорстокість. Панівному класу нічого не залишається, як зробити мури моралі ще товстішими, ставши таким чином експлуататорським. За кількістю обмежень і настанов можна легко судити про мету такого класу. Ця мета направлена не на розвиток, а на збереження того, що є; її гасло – «стабільність». Для цього організуються все нові і нові служби, які наділені владою застосовувати силу і насильство, щоб не похитнулася їхня влада [5, с. 62]. Самі ж патриції (правляча верхівка), без сумніву, будуть докладати всіх зусиль, щоб залишитися при владі [11, с. 341]

Із двох прикладів організації суспільства видно, що ліберальне більш зріле, цілісне і самодостатнє. У такому суспільстві немає місця страху і сумнівам, а надії кожної людини, без страху і сумніву змінюються впевненістю. Крім страху і сумніву, впевненість зменшує душевну біль і меланхолію, замінює печаль на радість. Радість – це задоволення від життя, яке стає приємним і веселим, а там вже рукою подати до щастя, яке возвеличує душу і спонукає до більшої досконалості. Ця досконалість і є життєва мудрість, названа нами доброчесністю.

Отже, якщо кожна людина прагне до щастя і, якщо прагнення ці не будуть обмежені або спинені, то, згідно із виведеними нами силогізмами, людина буде тяжіти до досконалості, збагачуючи свій досвід, керуючися доброчесністю. Таким, на нашу думку, є шлях до надлюдини – Ното Super.

Бібліографічні посилання

1. Актуальні проблеми духовності : зб. наук. пр. / ред. Я. В. Шрамко. – Вип. 10. – Кривий Ріг : Вид. дім, 2009. – 378 с.
2. **Балл Г. О.** Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах) / Г. О. Балл. – К.; Рівне : Видавець Олег Зень, 2007. – 176 с.
3. **Бондаренко О. В.** Сутність, історія та сучасність української та західноєвропейської економічної ментальності / О. В. Бондаренко. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2005. – 253 с.
4. **Бондырева С. К.** Нравственность / С. К. Бондырева, Д. В. Колесов. – 2-е изд., стер. – М. : Изд-во Моск. психол.-социального ин-та; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2008. – 336 с.
5. **Борисенко В. А.** В нову епоху з оновленим світоглядом / В. А. Борисенко. – Тернопіль : Мандрівець, 2004. – 108 с.
6. **Вознюк Н. М.** Етико-педагогічні основи формування особистості: навч. посіб. / Н. М. Вознюк. – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 196 с.
7. **Вознюк Н. М.** Етика : навч. посіб. / Н. М. Вознюк. – К. : Центр навч. л-ри, 2008. – 212 с.
8. **Костенко Л.** Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с.
9. **Спенсер Г.** Научные основания нравственности: Индукции этики. Этика индивидуальной жизни / Г. Спенсер; пер. с англ.; примеч. А. Федорова. – Изд. 2-е. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 248 с.
10. Спиноза Б. Серия «Выдающиеся мыслители». – Ростов-на-Дону : «Феникс», 1998. – 608 с.
11. **Спіноза Б.** Теологічно-політичний трактат / Б. Спіноза; пер. з лат. В. Литвинов; вст. слово В. Литвинова. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. – 237 с.
12. **Юнг К. Г.** Собрание сочинений. Психология бессознательного / К. Юнг; пер. с нем. – М. : Канон, 1994. – 320 с.
13. **Юнг К. Г.** Собрание сочинений. Конфликт детской души / К. Юнг; пер. с нем. – М. : Канон, 1994. – 336 с.

Надійшла до редколегії 16.03.2011.